

**O'ZBEKISTONDAGI INKLYUZIV EFL SINFLARIDA AUTIZM SPEKTRI
BUZILISHIGA EGA O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI O'RGATISH UCHUN
MOSLASHTIRILGAN PEDAGOGIK MODEL**

Dostonbek Siddikov

Webster EDIN Magistri

Kokand Leader School NTM direktori

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekistondagi inklyuziv EFL ta'lim sharoitida autizm spektri buzilishi (ASB) tashxisi bor o'quvchilarga Ingliz tilini o'rgatish masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy e'tibori autizm spektridagi o'quvchilarning kommunikativ, sensor, diqqat va o'rganish xususiyatlarini hisobga oladigan pedagogik yondashuvlarni bir tizimga birlashtirishga qaratiladi. Shu maqsadda A-V-I-C moslashtirilgan EFL modeli taklif etiladi. Model moslashtirilgan tartiblar (Adapted Routines), vizual va multisensorli axborot (Visual and Multisensory Input), individuallashtirilgan topshiriqlar (Individualized Tasks) hamda tizimli kommunikatsiya (Structured Communication) kabi to'rtta o'zaro bog'liq komponentga asoslanadi. Maqolada mazkur komponentlarning Ingliz tili lug'atini rivojlantirish, tinglab tushunish va kommunikativ ishtirokni qo'llab-quvvatlashdagi imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv EFL darslarini tizimli ravishda moslashtirish autizm spektridagi o'quvchilar uchun yanada tushunarli va qulay ta'lim muhitini yaratishi mumkin. Bunda mavjud o'quv dasturini to'liq almashtirish yoki katta texnologik resurslardan foydalanish shart emas. A-V-I-C modeli o'qituvchiga mavjud dars jarayonini o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish uchun amaliy pedagogik framework sifatida xizmat qilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *autizm spektri buzilishi, inklyuziv ta'lim, Ingliz tili, EFL, moslashtirilgan pedagogika, A-V-I-C modeli, vizual qo'llab-quvvatlash, multisensor ta'lim, differensial ta'lim, kommunikativ yondashuv.*

KIRISH

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi barcha o'quvchilar uchun bir xil ta'lim sharoitini yaratishdan ko'ra, ularning individual ehtiyojlariga mos pedagogik imkoniyatlarni shakllantirish masalasini kun tartibiga olib chiqmoqda. Ayniqsa, autizm spektri buzilishiga ega o'quvchilar bilan ishlashda bunday yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki autizm spektridagi o'quvchilar kommunikatsiya, diqqat, sensor qabul qilish, ijtimoiy o'zaro munosabatlar va o'quv faoliyatiga moslashish jihatidan bir-biridan sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatish jarayonida bu farqlar yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Til o'rganish faqat yangi so'z yoki grammatik qoidalarni eslab qolishdan iborat emas. O'quvchi tinglashi, tushunishi, savollarga javob berishi, tengdoshlari bilan muloqot qilishi va o'rgangan til birliklarini kommunikativ vaziyatlarda qo'llashi kerak.

Autizm spektridagi ayrim o'quvchilarda o'g'zaki nutq nisbatan yaxshi bo'lishi mumkin, boshqalarida esa muloqotni boshlash, savollarga javob berish, navbat kutish yoki og'zaki

ko'rsatmalarni tushunishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shu sababli ularni yagona pedagogik profilga ega guruh sifatida ko'rish maqsadga muvofiq emas.

O'zbekiston sharoitida ushbu masala yanada muhimdir. Inklyuziv ta'lim rivojlanib borayotgan bir paytda Ingliz tili o'qituvchilari uchun autizm spektridagi o'quvchilar bilan ishlashga mos, amaliy va kundalik dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan pedagogik vositalarga ehtiyoj mavjud.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — O'zbekistondagi inklyuziv EFL sinflarida ASBga ega o'quvchilar uchun moslashtirilgan pedagogik modelni ishlab chiqish va uning amaliy qo'llanish imkoniyatlarini tahlil qilishdir.

Autizm va Ingliz tilini o'rganish

Autizm spektri buzilishiga ega o'quvchilarning til rivojlanishi bir xil kechmaydi. Ayrim o'quvchilarda so'z boyligi va grammatik bilimlar yaxshi rivojlangan bo'lsa, boshqalarida tinglab tushunish, pragmatik til yoki ijtimoiy kommunikatsiya bilan bog'liq qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan Ingliz tilini o'qitishda faqat til birliklarining o'zlashtirilishini emas, balki ularning kommunikativ qo'llanishini ham hisobga olish zarur. O'quvchi yangi so'zni bilishi bilan birga uning ma'nosini tushunishi, eslab qolishi va real vaziyatda ishlata olishi kerak.

Bu jarayonda o'qituvchining vazifasi barcha o'quvchilarga aynan bir xil topshiriq berish emas, balki umumiy ta'lim maqsadini saqlagan holda unga olib boradigan turli pedagogik yo'llarni yaratishdan iborat (Effendi et al., 2024).

Vizual va multisensor yondashuv

Autizm spektridagi o'quvchilar bilan ishlashda vizual qo'llab-quvvatlash muhim vositalardan biri hisoblanadi (Klefbeck, 2023; Petersson-Bloom & Holmqvist, 2022). Rasmlar, flashcardlar, real predmetlar, grafik tashkilotchilar, yozma kalit so'zlar va imo-ishoralar og'zaki ma'lumotni tushunishni osonlashtirishi mumkin.

Masalan, yangi "apple" so'zini faqat og'zaki tarzda berish o'rniga uni:

apple → rasm → real olma → yozma shakl → talaffuz → imo-ishora

ketma-ketligida taqdim etish o'quvchiga so'z va uning ma'nosi o'rtasidagi bog'liqlikni bir nechta kanallar orqali shakllantirish imkonini beradi.

Biroq, vizual materiallar sonining ko'payishi har doim ham ta'lim samaradorligining ortishiga olib kelmaydi. Ayrim autizm spektridagi o'quvchilar uchun haddan tashqari ko'p vizual axborot chalg'ituvchi omilga aylanishi mumkin. Zazzi va Faragher (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotda sinf muhitining vizual xususiyatlari, jumladan, vizual tartibsizlik va ayrim devor ranglarining autizm spektridagi o'quvchilarning emotsional hamda xulq-atvor reaksiyalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Tadqiqotning natijalar bo'limida o'quvchilar bilan o'tkazilgan intervyular va ular tomonidan yaratilgan rasmlar tahlil qilinib, haddan tashqari rang-barang va vizual jihatdan zich muhit ayrim o'quvchilar tomonidan chalg'ituvchi hamda bezovta qiluvchi omil sifatida qabul qilingani ko'rsatilgan.

Differensial va individuallashtirilgan ta'lim

Inklyuziv sinfda barcha o'quvchilarga bir xil topshiriq berish har doim ham teng ta'lim imkoniyatini yaratmaydi. Masalan, "Food" mavzusida bir o'quvchi rasm va so'zni

moslashtirishi, ikkinchi o'quvchi rasmlarni nomlashi, uchinchi o'quvchi gaplarda bo'shliqlarni to'ldirishi, boshqa bir o'quvchi esa mustaqil gap yoki dialog tuzishi mumkin.

Bunda mavzu va asosiy til materiali bir xil qoladi, ammo topshiriqning murakkablik darajasi o'quvchining imkoniyatiga moslashtiriladi. Demak, differensial ta'lim umumiy maqsaddan voz kechishni emas, balki unga erishish yo'llarini individuallashtirishni anglatadi.

Tizimli kommunikatsiya

Autizm spektridagi ayrim o'quvchilar tasodifan bo'ladigan muloqotni boshlash yoki davom ettirishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin (Bailey & Arciuli, 2022). Bunday vaziyatda strukturali kommunikativ topshiriqlar muhim pedagogik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Masalan:

Teacher: Do you like apples?

Student: Yes, I do.

yoki:

Teacher: What is this?

Student: It is a banana.

Bunday kommunikativ qoliqlar o'quvchiga suhbat qanday boshlanishi va qanday davom etishini anglashga yordam beradi. O'quvchining mustaqilligi oshgani sari mazkur tayanchlarni bosqichma-bosqich kamaytirish mumkin. Shuning uchun tizimli kommunikatsiyani muloqotni cheklovchi vosita emas, balki mustaqil muloqotga olib boruvchi pedagogik tayanch sifatida qarash mumkin.

A-V-I-C MOSLASHTIRILGAN EFL MODEL

Yuqoridagi pedagogik tamoyillarni yagona tizimga birlashtirish maqsadida A-V-I-C modeli taklif etiladi. Model to'rtta o'zaro bog'liq komponentdan tashkil topadi.

Moslashtirilgan tartiblar

Birinci komponent dars jarayonini strukturali bo'lishini ta'minlaydi. O'qituvchi darsni doimiy tartibda boshlashi, vizual jadvaldan foydalanishi, topshiriqlarni aniq tushuntirishi, faoliyat almashishdan oldin o'quvchini ogohlantirishi va darsni doimiy yakunlash tartibiga ega bo'lishi mumkin.

Bunday izchillik o'quvchiga dars jarayonida nima sodir bo'lishini oldindan anglash imkonini beradi.

Vizual va multisensor taqdimot

Ikkinchi komponent yangi til materialini bir nechta sezgi kanallari orqali taqdim etishga asoslanadi. Bunda rasmlar, flashcardlar, real predmetlar, vizual javdallar, grafik tashkilotchilar, imo-ishoralar, yozma kalit so'zlar va ko'rsatma materiallardan foydalanish mumkin.

Mazkur yondashuv ayniqsa konkret mavzular va kundalik lug'atni o'rgatishda foydali pedagogik vosita bo'lishi mumkin.

Individuallashtirilgan topshiriqlar

Uchinchi komponent bir xil mavzu va ta'lim maqsadi doirasida topshiriqlarni o'quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirishni nazarda tutadi.

Masalan:

1-daraja:	rasm	va	so'zni	moslashtirish.
2-daraja:		rasmni		nomlash.
3-daraja:	gapda		bo'shliqni	to'ldirish.
4-daraja:	mustaqil gap yoki dialog tuzish.			

Bunday yondashuv barcha o'quvchilarning bir xil darsda ishtirok etishini saqlagan holda individual farqlarni hisobga olish imkonini beradi.

Strukturali kommunikatsiya

To'rtinchi komponent tilni amaliy muloqotda qo'llashni bosqichma-bosqich tashkil etadi. Bunda gap qoliplari, dialog namunalari, navbat bilan gapirish, rolli o'yinlar, kommunikativ kartochkalar va juftlikdagi strukturali mashqlardan foydalaniladi.

Shunday qilib, A-V-I-C modelining mohiyati alohida metodlarni bir-biridan ajratib qo'llashda emas, balki ularni yagona pedagogik tizim sifatida birlashtirishda namoyon bo'ladi.

MODELNING DARS JARAYONIDAGI IFODASI

A-V-I-C modelini kundalik EFL darsiga integratsiya qilish mumkin. Darsning boshlanishida o'quvchiga vizual jadval orqali mashg'ulotning ketma-ketligi ko'rsatiladi. Yangi lug'at yoki til birliklari rasm, predmet, yozuv va imo-ishora yordamida taqdim etiladi. Keyingi bosqichda o'quvchilarning imkoniyatiga moslashtirilgan topshiriqlar bajariladi.

Kommunikativ bosqichda o'quvchilar o'rgangan til birliklarini dialog yoki strukturali juftlik mashqlari orqali qo'llaydilar. Dars oxirida esa asosiy material vizual vositalar yordamida takrorlanadi.

Modelning muhim jihati shundaki, autizm spektridagi o'quvchilar uchun butunlay alohida o'quv dasturini yaratish talab etilmaydi. Mavjud EFL darslarini tizimli ravishda moslashtirish orqali ham modelning asosiy tamoyillarini amalga oshirish mumkin.

MODELNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

A-V-I-C modeli uch asosiy natija yo'nalishi bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi: lug'at boyligi, tinglab tushunish va kommunikativ ishtirok.

Lug'at o'rgatishda yangi so'zlarni rasmlar, predmetlar, imo-ishoralar va takrorlash bilan birgalikda taqdim etish so'z bilan uning ma'nosi o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashga yordam berishi mumkin.

Tinglab tushunishda esa o'qituvchining takrorlanuvchi va izchil ko'rsatmalardan foydalanishi muhim. Masalan, "Look at the picture", "Listen and choose", "Work with your partner", "Match the words", "Your turn" kabi iboralar o'quvchi uchun tanish kommunikativ signallarga aylanishi mumkin.

Kommunikativ ishtirokda esa gap qoliplari va dialog namunalari o'quvchi uchun dastlabki tayanch vazifasini bajaradi. O'quvchining mustaqilligi ortgani sari ushbu tayanchlarni qisqartirish yoki olib tashlash mumkin.

Shu jihatdan modelning asosiy afzalligi bitta universal metodni barcha o'quvchilarga tatbiq etishda emas, balki o'qituvchiga moslashtirish jarayonini tizimli tashkil etish imkonini berishida ko'rinadi.

MUHOKAMA

A-V-I-C modelida birlashtirilgan pedagogik yo'nalishlar autizm spektridagi o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan vizual qo'llab-quvvatlash,

strukturali ta'lim, differensial yondashuv va kommunikativ vositalardan foydalanish tamoyillari bilan uyg'unlashadi (Muharikah et al., 2022; Klefbeck, 2023).

Modelning muhim jihati shundaki, u "barcha autizm spektridagi o'quvchilar uchun bir xil metod" yaratishni maqsad qilmaydi. Aksincha, autizm spektridagi o'quvchilarning individual farqlarini hisobga olgan holda o'qituvchiga darsni moslashtirish uchun tizimli framework beradi.

Bu yondashuv O'zbekiston sharoitida alohida ahamiyatga ega. Chunki inklyuziv EFL ta'limi bo'yicha mahalliy ilmiy va amaliy tajribani rivojlantirish zarur. Shu bilan birga, model katta texnologik yoki moliyaviy resurslarni majburiy talab qilmaydi. Oddiy rasmlar, kartochkalar, vizual jadvallar, gap qoliplari va moslashtirilgan topshiriqlar orqali uning asosiy tamoyillarini amalga oshirish mumkin.

Shu bilan birga, A-V-I-C modelini barcha o'quvchilar uchun universal va yakuniy metod sifatida talqin qilish to'g'ri bo'lmaydi. Autizm spektrining turli tabiati sababli bir o'quvchi uchun samarali bo'lgan strategiya boshqa o'quvchida xuddi shunday natija bermasligi mumkin.

Mazkur tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, mavjud materialda ishtirokchilar soni, nazorat guruhlari va statistik pre-test/post-test natijalari yetarli darajada ko'rsatilmagan. Shu sababli modelning samaradorligi bo'yicha qat'iy statistik umumlashtirish berishdan ko'ra, uning pedagogik imkoniyatlari va amaliy qo'llanish frameworkini ko'rsatish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi inklyuziv EFL sinflarida autizm spektri buzilishiga ega o'quvchilarga Ingliz tilini o'rgatish jarayonida darsning mazmunini emas, balki uni taqdim etish va tashkil etish usullarini moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

A-V-I-C modeli ushbu moslashtirishni to'rt asosiy yo'nalishda birlashtiradi: moslashtirilgan dars tartiblari, vizual va multisensor taqdimot, individuallashtirilgan topshiriqlar hamda strukturali kommunikatsiya.

Ularning birgalikdagi qo'llanilishi Ingliz tili lug'atini rivojlantirish, tinglab tushunishni qo'llab-quvvatlash va kommunikativ ishtirok uchun qulayroq pedagogik sharoit yaratishi mumkin.

Modelning eng muhim jihati — mavjud EFL dasturini butunlay almashtirishni talab qilmasligidir. Aksincha, u o'qituvchiga kundalik dars jarayonini o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Shu sababli A-V-I-C modelini universal yechimdan ko'ra inklyuziv EFL o'qituvchisi uchun pedagogik tayanch framework sifatida ko'rish maqsadga muvofiq.

Kelgusidagi tadqiqotlarda modelni turli yosh guruhlari, til darajalari va maktablarda kattaroq tanlanma asosida sinab ko'rish, aniq o'lchov vositalaridan foydalanish va uzoq muddatli natijalarni o'rganish zarur. O'zbekistonda autizm, Ingliz tili ta'limi va inklyuziv pedagogika kesishmasidagi mahalliy tadqiqotlarni kengaytirish ushbu yo'nalishning ilmiy va amaliy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Eng muhimi, inklyuziv Ingliz tili ta'limining maqsadi autizm spektridagi o'quvchilar uchun talablarni pasaytirish emas, balki ularga Ingliz tilini o'rganish, undan foydalanish va muloqot qilish imkonini beradigan mos pedagogik yo'llarni yaratishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Bailey, B., & Arciuli, J. (2022). Literacy instruction for autistic children who speak languages other than English. *Autism*, 26(2), 389–405.

Effendi, T., Thurston, A., & MacKenzie, A. (2024). A systematic evidence synthesis of disability and inclusive pedagogy in initial teacher training in English as a Foreign Language. *International Journal of Educational Research Open*, 7, 100350.

Klefbeck, K. (2023). Educational approaches to improve communication skills of learners with autism spectrum disorder and comorbid intellectual disability: An integrative systematic review. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 67(1), 51–68.

Muharikah, A., Li, M., & Roberts, J. (2022). A scoping review of teaching and learning of English as an additional language among autistic individuals. *Malaysian Journal of Learning and Instruction*, 19(2), 1–35.

Petersson-Bloom, L., & Holmqvist, M. (2022). Strategies in supporting inclusive education for autistic students: A systematic review of qualitative research results. *Autism & Developmental Language Impairments*, 7, 1–15.
<https://doi.org/10.1177/23969415221089956>

Zazzi, H., & Faragher, R. (2018). "Visual clutter" in the classroom: Voices of students with Autism Spectrum Disorder. *International Journal of Developmental Disabilities*, 64(3), 212–224.